

Прогресивний світогляд і конституційна перспектива

Олександр КОСТЕНКО,
доктор юридичних наук,
академік Національної академії
правових наук України,
завідувач відділу Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

24

Сьогодні у світі з'явилися нові виклики для людства, відповідь на які потребує адекватного світогляду. Кризові явища, що вражають сучасну цивілізацію, зокрема поширення проявів соціальної сваволі у вигляді всіляких зловживань у сферах політики, економіки, права, а також соціальні ілюзії та деформація моралі актуалізували потребу в прогресивному світогляді, який утверджував би новий соціальний порядок, зокрема через механізм конституційного регулювання суспільного життя.

Від природного права – до правопорядку

Як свідчить історичний досвід, джерелом благополуччя народів є прогресивний соціальний порядок, невід'ємний елемент якого – правовий порядок (правапорядок). Без такого правопорядку всі сфери суспільного життя людей уражають соціальна сваволя й соціальні ілюзії. Проявляється це в тому, що тотальна всездозволеність (тобто нехтування правопорядку) стає нормою життя, одним із характерних симптомів якої є тотальна корупція.

Конституція – це система основних (принципових) норм, на яких ґрунтується правопорядок у суспільстві, тож вона фактично визначає стан правопорядку. Не потребує доведення теза, що прогресивний правопорядок може задавати лише прогресивна Конституція. То як створити таку Конституцію або зробити її такою? Відповідь на це запитання має, без перебільшення, доленосне значення для суспільства! Знайти її можна лише з допомогою адекватного пізнавального інструменту.

Щоб отримати такий інструмент, потрібно звернутися до світогляду **соціального натуралізму**, що визнає існування поряд із фізичною і біологічною формами природи ще однієї, третьої форми – соціальної природи. Вона існує за своїми, притаманними лише їй законами соціальної природи, які відмінні від законів фізичної і біологічної природи. Згідно із соціальним натуралізмом люди наділені свідомістю й волею, що дає можливість пізнавати ці закони соціальної природи (включаючи закони так званого природного права) і керуватися ни-

ми у своєму житті, зокрема втілюючи у форму законодавчих актів. Наприклад, Кримінальний кодекс України – одна зі створених людьми законодавчих форм для втілення відкритих людством законів природного права. А це шлях до того, щоб з їх допомогою забезпечити в суспільстві правопорядок, узгоджений із законами природного права.

У цьому й полягає роль свідомості та волі людей, проте її переоцінювання породжує ілюзії того, що саме свідомість і воля є безпосереднім першоджерелом усіх соціальних норм, а не природні закони суспільного життя. Світогляд, який приймає таку ілюзію за дійсність, і названо **соціальним позитивізмом**. Визнаючи свідомість і волю людей першоджерелом усіх соціальних норм (правил), за якими має жити суспільство, соціальний позитивізм, на відміну від соціального натуралізму, заперечує тим самим існування природних законів суспільного життя.

Соціальний натуралізм і соціальний позитивізм – два світогляди, протистояння яких відображається в змісті соціальної практики. Якщо перший вбачає роль свідомості й волі в тому, щоб пізнавати закони соціальної природи та керуватися ними, то другий зводить цю роль до того, щоб творити власні «закони», не беручи до уваги природних. До чого це призводить? Відриваючись від законів соціальної природи, свідомість людей потрапляє в полон соціальних ілюзій, а воля набуває стану соціальної сваволі. Припустимо, наприклад, що природних законів суспільного життя не існує. Тоді, виходить, у соціальній практиці все дозволено! І всі негаразди в житті суспільства – не що

інше, як прояв у соціальній практиці (політиці, економіці, а також правовій і моральній сферах) соціальних ілюзій і соціальної сваволі, породжених соціальним позитивізмом.

На відміну від наслідків цього світогляду соціальний прогрес і соціальне благополуччя – це прояв свідомості й волі, узгоджених із законами соціальної природи. Це, окрім іншого, підтверджує сама історія: згадаймо, скажімо, соціальний прогрес у Європі, що відбувався під впливом ідеології природного права епохи Просвітництва XVII–XVIII століть.

«Генетичний код» Основного Закону

Отже, ті суспільні проблеми, зокрема й криза правопорядку, які нині маємо в нашій країні, – це породження соціального позитивізму. А певну роль у тому, що він призвів до названих негараздів, відіграє чинна Конституція України. Чому? Тому, що вона функціонує як інструмент соціального позитивізму.

Такого висновку можна дійти, якщо розглянути її крізь призму так званого **основного питання Конституції**, а саме: що вона (конституція) закладає першоджерелом правопорядку – безпосередньо свідомість і волю людей чи закони природного права? Інакше кажучи: що наділено статусом верховенства в забезпеченні правопорядку – свідомість і воля людей чи закони природного права? Залежно від відповіді на це запитання конституція може належати до одного з двох конституційних типів – натуралістського або позитивістського. Спосіб, у який у

конституції вирішується це «основне питання», є своєрідним **«генетичним кодом»**, що визначає, як мають функціонувати всі інші елементи системи конституції – відповідно до позитивістського чи натуралістського типу.

Конституційний позитивізм відкриває «шлюзи» для різних видів зловживань в усіх сферах суспільного життя, а конституція, яка закріплює **принцип верховенства законів природного права**, навпаки, створює основу забезпечення правопорядку, що сприяє соціальному прогресові. Як приклад конституції, «генетичним кодом» якої є закони природного права, можна назвати Конституцію США. У цьому «секрет» її стабільності й прогресивного спрямування. Зазначений «генетичний код» був у неї закладений її творцями, котрі сповідували ідеологію природного права під впливом згаданих уже ідей Просвітництва.

У нашій Конституції є ст. 8, у якій проголошено: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується». Тлумачення тексту цієї статті вказує на те, що вжите в Конституції України формулювання «принцип верховенства права» виключає смисл верховенства **законів природного права**, тобто воно є проявом світогляду соціального позитивізму законодавця. Це формулювання передбачає верховенство саме «позитивного права», тобто відірваних від законів природного права законодавчих актів, витворених безпосередньо свідомістю й волею людей, так би мовити, на свій розсуд, не переймаючись пізнанням законів природного права. Саме зазначені в ст. 8 положення Конституції слід визнати тим «генетичним кодом», який визначає її позитивістський тип.

Указані конституційні положення засновують правопорядок на верховенстві безпосередньо свідомості й волі людей (а це прямиий шлях до правових ілюзій і правового свавілля), а не на верховенстві законів природного права. Це й створює конституційну основу для кризи правопорядку в Україні і, як наслідок, зловживань у всіх сферах життя суспільства.

Баланс прав і обов'язків

У тексті Конституції України важко не помітити такий характерний прояв конституційного позитивізму, як порушення закону природ-

ного права, згідно з котрим жодні права не можуть реалізуватися без кореспондуючих їм обов'язків, а жодні обов'язки – без кореспондуючих їм прав. Аналіз тексту Конституції свідчить, що в ній не дотримується принцип органічної єдності прав і обов'язків суб'єктів права. Зокрема, на це вказує той факт, що права людини і громадянина, проголошені в розділі II Основного Закону «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», не підкріплені проголошенням відповідних обов'язків самої людини і громадянина чи інших суб'єктів права. А згідно з природно-правовим законом права, що не пов'язані з обов'язками, або стають інструментом для зловживань тих, кому вони надаються, або залишаються формальною декларацією, бо інші суб'єкти не обтяжені обов'язком забезпечувати їх реалізацію. Щоправда, у цьому розділі проголошені численні права людини і громадянина, але ніде в Конституції прямо не зазначені обов'язки держави щодо забезпечення реалізації кожного проголошеного права й не передбачений механізм відповідальності держави в разі невиконання нею цих обов'язків.

Указана вада положень Конституції України породжує ілюзію пріоритетності природних прав людини над її природними обов'язками. На нашу думку, це створює, так би мовити, легальні, тобто конституційні, передумови для зловживання правами людини, що зумовлює відрив її природних прав від природних обов'язків. У такому разі ці права можна тлумачити як нічим не обмежені, хоч насправді закони соціальної природи, й зокрема закони природного права, визначають межі для природних прав людини встановленням її природних обов'язків. А вихід за ці межі слід кваліфікувати як зловживання правами.

Варто також зазначити, що деякі проголошені в чинній Конституції права та свободи людини і громадянина залишаються фікцією, бо там не закріплено кореспондуючі цим правам обов'язки держави та інших суб'єктів права, без яких неможливо забезпечити реалізацію цих прав і свобод.

Особливо небезпечним проявом конституційного позитивізму є зловживання державною владою в усіх її формах: законодавчій, виконавчій, судовій. Бо якщо принцип верховенства законів природного права не діє, то це уможливило **вседозволеність у використанні інструментів державної влади**. Зокрема, керуючись соціальними ілюзіями й соціальною сваволею, можна ухвалювати законодавчі акти про те, що чорне є білим, і з допомогою державних інструментів змусити громадян виконувати їх. Якщо в суспільстві немає правопорядку, що ґрун-

тується на принципі верховенства законів природного права, то закономірно з'являється **феномен незалежності держави від народу**, а це відкриває можливості для різноманітних зловживань державною владою.

Як свідчить сучасна практика, зазначені кризові явища неможливо подолати, борючись лише з їхніми наслідками. Потрібно зрозуміти першопричину й передовсім спробувати змінити позитивістський «генетичний код» Конституції України на натуралістський, узявши за основу принцип верховенства законів природного права. Зокрема, можна запропонувати конституційну норму такого змісту: **«Основою правопорядку в Україні визнається принцип верховенства законів природного права, відповідно до якого ухвалюються, застосовуються, оскаржуються та скасовуються будь-які законодавчі акти. Закони природного права є єдиним першоджерелом будь-яких прав і обов'язків для всіх суб'єктів суспільного життя. Жоден суб'єкт не може мати прав без пов'язаних із ними обов'язків і обов'язків без пов'язаних із ними прав»**.

Зрозуміло, що сьогодні в умовах домінації світогляду соціального позитивізму ще зарано розраховувати на однозначне сприйняття запропонованої вище соціально-натуралістичної конституційної новели, проте сучасні тенденції та проблеми забезпечення правопорядку переконають, що такий час настане й у **майбутньому суспільство змушене буде керуватися законами природного права**. Які, до речі, випробувані часом, адже ще в XVII–XVIII століттях під впливом ідеології природного права, сформованої Просвітництвом, зародився новий тип соціального порядку (і правопорядку), який ґрунтується на природно-правовій концепції «прав і свобод людини і громадянина», що й дало тоді потужний поштовх соціальному розвитку.

Якщо такий «генетичний код», котрий реалізує світогляд соціального натуралізму, не буде закладено в Конституцію, то будь-які «реформаторські» зміни повноважень конституційних суб'єктів, будь-які конституційні декларації не зможуть покласти край кризі правопорядку в Україні з усіма її руйнівними наслідками для суспільства.

Отже, з позиції світогляду соціального натуралізму єдиною ефективною реформою, що здатна вивести нашу державу на шлях соціального прогресу, може бути реформа, спрямована на утвердження в Україні правопорядку, узгодженого з законами природного права, а роль Конституції при цьому – забезпечити таке узгодження.